

עלון שבועי מבית 'בני אמונים' וכל מאמינים

חג הפסח

פניני תפלה והודאה על סדר ההגדה

מאוצרות אמונים

באר רבי חיים מצאנז:
רמז נפלא העניק לנו בעל ההגדה בנוקטו לשון 'את' מי שידע ומכיר בשפלותו ובעבדה שאין הוא יודע לשאל ולהתפלל כדורש - "את פתח לו" - נפתחים לפניו כל שערי ההצלחה, מא' ועד ת'.

הגש"פ יונה של תורה:
ועכשיו חרבנו המקום לתפלתו
מתחלה עבדי עבדה זרה היו אבותינו, ועכשיו חרבנו המקום לעבדותו.

לכאורה מתאים היה יותר לומר: 'ועכשיו חרבנו המקום לעובדו', מדוע נקט בעל ההגדה לשון: 'לעבדותו'?

בדרך דרוש באר ה'תם סופר': כונתו ה'הודות בנוקט זה על שכללנו הבורא ונתברך 'בעבודתו', הינו בתפלתו (הנקראת 'עבודה שכלית'), כמובא במסכת ברכות (ו א) 'שהקדוש ברוך הוא מתפלל בכל יום: "הי רצון מלפני שייכבשו רחמי את כעסי, ויגלו רחמי על מדותי, ואתנה עם בני במדת רחמים, ואקנס להם לפנים שלשות הדיו"'.
הגש"פ יתן סופר' בפתחה

על רבבות נסים שבכל יום עמנו
"כמה מעלות טובות למקום עלינו"

דיק בעל ההגדה ונקט: 'למקום עלינו' ולא 'מהמקום עלינו', להזכירנו כי חמשה עשר הנסים המפורטים בפיוט זה אינם אלא כטפה מן הים, ומלבדם עלינו להודות על עוד אלף אלפי נסים ורבבות נסים ונפלאות שאינם ידועים לנו, אך 'למקום' הם גלויים וידועים.
הגש"פ צוף אמרים'

הלל היה מברך על הרעה כטובה
"כן עשה הלל בזמן שבית המקדש היה קיים: היה כורף מצה ומרור ואוכל יחד"

את הסבה שדוקא הלל הזקן חדש מנהג זה באר הגאון רבי שלמה קלוני' על פי המובא בגמרא (ברכות ס א) שבאשר שמע פסע הלל קול צוהה בעיר מגוריו, אמר מיד: "מבטח אני שאין זה בתוף ביתי!" ואת משום שלמד את בני ביתו לומר על כל צרה: "גם זו טובה".

כרמז להנהיגה זו תמן הוא לכרך את המצה - סמל הגאולה, יחד עם המרור - סמל הגלות, ולברך על שניהם כאחד, ללמדנו שתמיד נקפיד לברך על הרעה כטובה.

הגש"פ 'מעשה ידי יוצר'

'במהרה' של 'מיני'
"אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב. במהרה, במהרה, בימינו בקרוב"

באר רבי שמואל קעלין בעל 'מחצית השקל':
במסכת גטין (פח ב) אמרו חכמינו זכרונם לברכה, שכלפי הקדוש ברוך הוא שיומו הוא אלף שנים (סנהדרין צ א) זמן 'מהרה' מבטא שמונה מאות חמשים ושתים שנים, לפיכך אנו כופלים ומבטאים: 'במהרה - במהרה בימינו'; לא 'במהרה' מתמשך התואם ליומו של הקדוש ברוך הוא, אלא 'במהרה' התואם ל'מינו', יומם של בני תמותה.

הגש"פ 'יתן סופר'

אלא להפך.

ובאר: אכן, המאריך בשבחו של מקום יותר מכפי שתקנו אנשי קנסת הגדולה פוגם בכבודו של מקום, אך שונה הוא בעל הנס המודע על נסו במקום ובזמן שבו ארע לו הנס, שאדרבה, ככל שיוסיף להודות קד' ויברך סכניו לצאת ידי חובת ההודאה. מסבה זו אנו מקדימים ומזהירים: "ואלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו... הרי אנו... משעבדים היינו לפרעה במצרים"; כיון שאנו עצמנו נחשבים בעלי הנס, לפיכך 'כל המרבה לספר... הרי זה משבח'.

שערי שמים נפתחים למי שאינו מתחכם לשאל
"ושאינו יודע לשאל - את פתח לו"
מדוע נאמר 'את' בלשון נקבה?

מנהג נפוץ בקרב חסידים ואנשי מעשה לקרא את מגילת 'שיר השירים' בליל הפסח לאחר סיום הסדר 'שליה פסחים' (ו יודע). להלן יבואו רמזים נפלאים מפסוקי שיר השירים על גל משלת עניני אמן:

ברכות השחר בחברותא
"משכני אחרי נרוצה הביאני המלך חזקוני" (שה"ש א ד)
"משכני אחרי נרוצה" - ראשי תבות 'אמן', ללמדך כי בשחר ההקפדה על עניני אמן זוכה האדם שיקנים בו: "הביאני המלך חזקוני", כדברי הגמרא (שבת קט ב): "כל העונה אמן בכל כחו - פותחין לו שערי גן עדן".

'דברי תורה' (מנוקטאט) מהד' ט' אות יח, וראה 'מאה קשיה' [לרמ"ע מפאנו] סי' פו

בתוספת נפך אפשר לומר: האותיות השניות בתבות 'משכני אחרי נרוצה' הן 'שחר', רמז למעלתה הגדולה של עניני אמן אחר ברכות השחר כמנהג השקדנים.

בשובך לציון ברחמים
"תשורי מראש אמן... ממענות אריות מהררי גמרים" (שה"ש ד ח)

"אריות מהררי גמרים" - ראשי תבות 'אמן', מכאן שבשחר עניני אמן בבתי כנסיות ומדרשות עתידה השכינה לשוב ולשכן בישראל, כפי שאמרו במכילתא (בשלח פ"ו): "אין הגלויות מתכנסות אלא בשחר אמן, שנאמר... 'תשורי מראש אמן'".

נחל אשכול' (לח"ד א) שיר השירים ד ח
עוד נרמז בפסוק זה כי על האדם להיות עז נזמר ונבור כארי בבואו לקיים את מצות עניני אמן, ולא להתבייש מפני המלעגים עליו בעבודת ה' חלילה.

הרב יעקב דב מרמורקשטין - י"ד 'בני אמונים'

ורחץ - קדם אמירת ההגדה

"וטל ידי לצרף טביל ראשון ולא יברך על הנטילה" (ש"ע תע"ו)
ידועה היא השאלה: מדוע מקפידים אנו דוקא בליל הסדר לטל ידי קדם אמירת הפרס, אך שבשאר ימות השנה איננו נוהגים לטל ידי קדם אמירת 'דבר שטבולו במשקה' כששעורו פחות מפסגת (ראה ש"ע אורח קנח ד, ומ"ב שם ס"ק כ)?

בדרך דרוש באר האדמו"ר רבי יששכר דב מבעלז:
סדר ה'הגדה' שאנו אומרים בליל הסדר הנו בבחינת 'תפלה' המומצת ונטילת ידי קדם, לפיכך תקנו לנו נטילת ידי קדם לפרס, שצא באמצעותה ידי חובת נטילת ידי קדם לתפלה.
אדמו"ר בעלזא ח"ג ע"מ רפ

לשנה הבאה בארץ ישראל
"ושאתה כא, לשנה הבאה בארץ ישראל"
דרש מרן ה'תתם סופר':

בליקל זה שכלו שירות ותשבחות לבוהר כל עולמים, הופך כל בית יהודי לבית כנסת בועיר אנפין, כאשר בין פתליו מהדהדים קולות רן, שיר ושבח לחי העולמים באמירת סדר ההגדה, ואפילו הסעודה הקצרה שבו נאכלת בין חציו הראשון של ההלל לחציו השני.
לאור זאת יש לפרש את שאנו אומרים בסדר ההגדה: 'השתא הכא לשנה הבאה בארץ ישראל', שהרי אמרו חכמינו זכרונם לברכה (מגלה ט"א): "עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבכל שייקבעו בארץ ישראל", וזאת מחלים אנו כי אמן עתה אנו גלות, אך כשתבא הגאולה הקרוב נזכה לומר את ההגדה בבית זה שייקבע בארץ ישראל.

עקר מצות הספור - בהודאה
"ואפילו כלנו חכמים, כלנו נבנים... מצוה עלינו לספור ביציאת מצרים"

השאלה עולה כמאלה: ומה בכך שנהיה 'כלנו חכמים', וכי נעלה על הדעת שעבדה זאת תפטר אותנו ממצוה דאורייתא? פרש הגאון רבי אברהם ארלונגר מראשי ושיבת 'קול תורה':
יכולים היינו לחשב כי תכלית מצות ספור יציאת מצרים הוא תאור הנסים שארעו עמנו, וממילא היא נוגעת רק למי שאינו מכיר ונקי בפרטיהם, על כן הדגיש בעל ההגדה כי אפלו חכמים וגוונים הבקאים בספורי הנסים חייבים בה, ללמדנו שעקר תכלית המצוה הוא ההלל וההודאה, כלשון הרמב"ם (סה"מ עשה קנו): "שצונו לספור ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן... ונאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם... ובהודות לו ויתברך על מה שגמלנו מחסדיו".

בפרט אנרגים - פסחים, באורי הגדה של פסח

בעל הגס המרבה לספר הרי זה משבח
"וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משבח"

תמה בעל השפת אמת: מדוע אנו משבחים כל כך את המרבה לספר ביציאת מצרים, הלא במסכת ברכות (יג ב) הובא שרבי חנינא גער בשלח הצבור שהוסיף על גסח התפלה מלות שבח לבוהר ויתברך, שכן אריכות זו אינה מבטאת שבח

בליל הסדר הקדוש, עת מסבים אנו סביב שלחן החג ועוסקים בהעברת לפיד האמונה לדורות הבאים, הבה נזכר ונזכר את דבריו הקדושים של רבנו בחיי בפרושו לשירת הים' (שמות יד א):

"ומפני שהאמונה יסוד כל התורה כלה, תקנו לנו רבותינו זכרונם לברכה בתפלה ובברכות לענות אמן, שהוא נגזר מלשון אמונה".

בחג האמונה בלנו 'בני אמונים'

תענה אמונים

מבט על סדר התפלה

אמירת ההגדה בשבת הגדול

השבת שלפני חג הפסח נקראת בפי חכמינו זכרונם לברכה: 'שבת הגדול', על שם כמה נסים שנעשו לישראל בשבת זו (ש"ע סי' תל). מנהג נפוץ בקהילות ישראל להפסיק בשבת זו את אמירת 'ברכי נפשי' ולקרא במקומה לעת המנוחה את סדר ההגדה של פסח, מעבדים היינו עד לכפר על כל עוונותינו (רמ"א שם).

שרשיו של מנהג זה שהביא הרמ"א נמצאו כבר בספרי הראשונים, אולם במהלך הדורות נחלקו הפוסקים לגבי רבים מהם צדדו בשבחו ואחרים טענו כי אינו מנהג ראוי. להלן נביא את עקרי השיטות וטעמיהן:

שיטות המצידים במנהג

א. הראב"ה, מגדולי הראשונים, הביא בפסקיו (ח"ב פסחים סי' תכה) בשם רב עמרם גאון: "נהגו התינוקות להקדים ולקרות האגדה ביום שבת הגדול", ובאר: "והאין הדברים שכדי להסדיר בפיהם ויבינו בפסח וישאלו", כלומר שבהקדמתם לשון את ההגדה זאת ספור יציאת מצרים, יהיו הדברים שגורים בפיהם של הילדים ומתוך כך יקל עליהם לשאל כהלכה את קשיות ליל הסדר. המהרש"ל (שו"ת, סי' פח) הוסיף והביא שנהגו הכל לאומרה מטעם זה.

ב. במשנה ברורה הביא בשם האחרונים שהטעם שנהגו לומר את ההגדה בשבת הוא משום שבה התחילו במצרים הגאולה והנסים, שהרי אז הצטוו ישראל במצות: "ויקחו להם איש שוה לבית אבתו..." (שמות י"ב א), וכיון שהשה היה אליהם של המצרים בקשו המצרים להרע לישראל על כך, ויעשה הקדוש ברוך הוא נס ולא הצליחו להזיקם (ראה באור הגר"א ורבינו אור"ח תל).

ג. בהגדת דברי נגידים (ענין שבת הגדול) באר זאת המהר"ל מפראג על פי המבאר באחר הקדוש (תור פח א) שכל מי שמעשה מתבדלים מיום השבת. לפיכך הצטוו ישראל במצרים לטל בשבת זו (שחלקה אז בעשירי בניסן) שיהיה לבית אבות, כדי להשיע, לעורר ולהגביר את כח הגאולה ביום שבו נועדו להגאול.

ד. בתקופת הגלות שאיננו מקריבים קורבן פסח, מתקנים בנו: "וישלמה פרים שפתינו" (הושע יד א), ועל כן נוהגים אנו לקרא את ההגדה בשבת הקודמת לחג הגאולה, כדי להשיע ועלור את כח הגאולה ביום החג, מתוך תקנה שזכות זאת תעמד לנו לקרב את הגאולה השלמה במהרה בימינו.

ה. טעם נוסף הובא בשם רבי פינחס מקורצ'ה: כיון שבשבת הגדול התבטלה העבודה הגדולה של המצרים, כאשר קשרו ישראל את אלוהי מצרים למטותיהם בצווי ה', על כן בכל שנה וישנה מתעורר בה מחשד ענין בטול עבודה זרה. לפיכך אנו אומרים בה את סדר ההגדה עד 'לכפר על כל עוונותינו', שכן עונן עבודה זרה שקול כנגד כל התורה כלה, ואף שבת שקולה כנגד כל התורה, ובצורה שניהם מסגל הדבר לכפר על כל עוונותינו (אמרי פינחס ח"א אות קס).

המפרשים על המנהג

בנגד לדעות שהובאו לעיל, יש מהאחרונים שערערו על מנהג זה מכמה טעמים:

העב"ץ בספרו 'מור וקציעה' (אור"ח תל) טען כנגד המנהג, כי סותר הוא לדברי ההגדה של פסח: "כיון מראש חדש... יכול מבעוד יום... תלמוד לומר 'בעבור זה' - לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך", ומשמע שאסור לומר את ההגדה אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך.

אף הגאון מוילנא לא נהג לקרא את ההגדה בשבת הגדול מסבה זו, כפי שהביא תלמידו במעשה רב (אות קט): "בשבת הגדול במנחה אין אומרים 'עבדים היינו' הנו מטעם המבאר במכילתא ונתקנה בהגדה: 'יכול מבעוד יום... תלמוד לומר בעבור זה'... בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך" (ראה עוד בהנחות 'פאלת שכר' שם).

בסדרו 'עמודי שמים' (פרוש הגויס) הוסיף העב"ץ ותהה על קיום המנהג מסבא, שהרי תכלית אמירת ההגדה נועדה כדי לעורר את הנפש להתפעל מנסי ה', ואם מתרגל האדם באמירתה מבעוד מועד, שוב לא תתפעל נפשו מכך בליל הסדר ומצות 'והגדת לבנך' לא תתקיים על ידו כדבעי. ואף כי בודאי ראוי לענין בפרושי ההגדה מבעוד יום, מכל מקום אין מן הראוי לקרואה בסדרה.

ישובים לדעת המתירים

למעשה נהגו במרבית קהילות ישראל לקיים את המנהג, ואת תמיהת העב"ץ ישובו האחרונים בכמה אפנים:

א. מילשון המכילתא (שאנו אומרים בהגדה) אכן משמע שחייב אמירת ההגדה הנו רק כשמצה ומרור מנחים לפניך; אף מכל מקום מותר לאומרה בכל זמן (רמ"ב פ"ב י"ג משנה ט"ו).

ב. המעין בדברי המכילתא יבחי כי הנה נוהגים למצות 'והגדת לבנך' שאינה נהוגת אלא בליל הסדר, אף לעצמו מותר לאדם לספר את נסי מצרים ככל שירצה (שם).

ג. יש שישבו כי מטעם זה מפסיקים אנו בסדר ההגדה הנאמר בשבת הגדול במלים: 'לכפר על כל עוונותינו', קדם אמירתו: 'ובן גמליאל אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואילו הן: פסח, מצה ומרור', כי מדברי רבן גמליאל משמע שאמירה זו היא עקר ההגדה, ובשבת הגדול שאיננו אומרים אותה הרי זה כאלו לא אמרנו את ההגדה כלל (אור"ח ישראל - אגונסקי סימן תל, טעם הפסח' אות ד).

את תמיהת השנהגה של העב"ץ ישב האדמו"ר בעל 'פני מנחם' מגור, כי בדברי תורה נאמר הפסל: "אם שמע בישן" - תשמע בחדש" (ברכות מ א), ונהיג שכל שחוזרים על דברי התורה מבינים אותם יותר ויותר. לפיכך אף אם נאמר את ההגדה קדם הפסח, עדין נמצא בה טעם בליל הסדר.

לאור הטעמים הנזכרים למעלה נוכל להבין מדוע הקפידו בקהילות ישראל שלא לאכל מצה בזמן הספוד לפסח (ש"ע אור"ח תעא ב), ואילו לגבי מצות ספור מצרים: לא הקפידו שכל לספר אותו קדם הפסח, כיון שבנגד לאכילה בשמית שהאכיל ושונוה נעשית אכילתו כ'אכילה גסה', בדברים רותנים - ככל שחוזרים עליהם מוצאים בהם יותר טעם (פני מנחם' שבת הגדול תשנ"ד).

מעשה אמונים

ספור שבועי על אמן ותפלה

טובה ברכה אחת בצער

שמו של הגאון מברסק, רבי משה יהושע לייב (המהר"ל) דיסקין זכר צדיק לברכה, אשר עלה בערב ימיו לחן את עפרה של ארץ הקדש ולהתישב בעיר המקדש, היה גדול עד מאד בקרב בני ירושלים והסללאים בפז. מיום עלותו לדור במחיצתם חרדו הם למוצא פיו ויהי מוכאו עליהם כמורא שמים.

יותר משתעריצוהו פשוטי העם גדלה הערצתו בקרב גדולי ירושלים, ואילו לא היו מעטים; באותן שנים אומנם ידעו ירושלים ובניה רעב ומחסור בלתי פוסק, אך קרן התורה עלתה ופרחה לבלי שעור. בינות לאבנים העתיקות התהלכו דמיות מלאות הוד קדומים, חלקם כבר דרו בירושלים מדורי דורות, וחלקם, כמו הגאון מברסק, היו מגדולי גולת אירופה אשר בקשו לעשות את אחרית ימיהם בירושלים ולהטות בין רגבי אדמתה.

והי בעלות רבי משה אל הארץ עשו הכל עצמים לפניו כאספה הנדוסת. דלת ביתו ששכן סמוך ונראה למקום בית קדשנו החרב, לא חדלה מלנוע על צירה, ובתוך הבית מסתופפים היו גדולי ירושלים סביב שלחנו של הרב, שותים בצמא את דבריו וכד כבד נזהרים שלא להפריעו מעמל עיונו בלתי לצרכים דחופים בהחלט.

אחד מאותם 'יושבים' היה האבד הצדיק רבי דוד בהר"ו. חתנו של הגאון הנוע רבי עקיבא יוסף שלזינגר בעל 'לב העבר' רבי דוד אף היה ממייסדי 'ישיבת תורת משה' אשר בראשותה עמד הגאון מברסק.

משאלה אחת ויחידה היתה לזלמנקה בן התשע, בנו בכורו המתמיד והמכשיר של רבי דוד בהר"ו, והוא לא חדל מלהביעה בפני אביו ואמו; מבקש הוא לזכות בברכתו של הגאון מברסק כי יזכה לגדל בתורה וביראת שמים.

שמא תאמרו, מה עכבו לרבי דוד מלהגשים את משאלתו הטהורה של בנו יקירו, אלא שכפי שכבר הזכר: תלמיד המהר"ל לא נהיג להפריעו מעמל עיונו הבלתי פוסק אף לצרכים דחופים, בודאי לא בשביל זוטות שפאלו. וכך נאלץ רבי דוד לחזות טוב ושוב את משאלתו של בנו.

בצר לו פנה הילד לאמו אשר נסתה אף היא לבקש זאת מאביו, אך רבי דוד שוב נרתע מלעשות זאת בהטעמינו: הן גם גדולי עולם יראים מלהטריד את רבנו בענינים שאינם נוגעים ללמוד, על אחת כמה וכמה אבד צעיר כמנוי.

תוך כדי דבריו הארי רבי דוד לתאר בפני זונתו את גדולתו של הרב מברסק, אלא שאדברה, ככל שנהגה קרנו בעיניה כד גבר רצונה כי יזכה ילדם לברכה ממנו.

אתא ובא חג הפסח. זלמנקה הקטן לא חדל לרגע מלהביע את צפיתו; אולי סוף סוף יזכה ומשאלתו תתגשם. אף אמו הצדקת היתה שפחה לצפיתו, והנה הגיעה ההזדמנות: "מה דעתך", הציעה האם לזלמנקה באחד מהימים הסמוכים לחג, "לתטף מאביו את האפיקומן ולא להשיבו בטרם תסבל ממנו הבטחה ברורה שילך עמך אל הרב מברסק ויבקש בעבורך את ברכתו?"!

אומר ועושה. בהגיע ליל הסדר התנגב זלמנקה מתחת מקומו של אביו, וכשהיה אביו שקוע בלהט המצוה של ספור ההגדה, מהר זלמנקה לחטף את האפיקומן ולהטמינו במקום סתר.

כשהגיעה שעת אכילת האפיקומן ורבי דוד פשפש מאחורי כריתו והבחי כי האפיקומן איננו, הבין כי ידו של זלמנקה בדבר ומיד החל במשא ומתן. רבי דוד נסה להציע לבנו פרסים שונים ומפטים, אך הילד סרב בנחישות ובפיו היתה רק בקשה אחת: קחני נא להתברך מפי הרב הקדוש מברסק.

השעה כבר היתה קרובה לחצות כאשר רבי דוד הבין שהברכה אינה בידו. הוא קרא שוב לזלמנקה והבטיח לו כי כבר ביום הראשון של 'חול המועד' יעשה השתדלות למלא את משאלתו. אך צאו הדברים מפי אביו וכבר מהר זלמנקה להוציא את האפיקומן ממחבואו, ורבי דוד מהר לאוכלו כדת וכו'.

ביום הראשון של 'חול המועד' הזכיר זלמנקה לאביו את דבר הבטחתו, ולרבי דוד לא נותרה ברכה. ברגלים כושלות הוא עשה את הדבר הקשה מביתו לבית הרב כשידי הקטנה של זלמנקה המאשר נתנה בתוך ידו.

כשהגיעו לפתח בית הרב הציץ רבי דוד מבעד לדלת החדר. שם פתמיד ישובו האריות שבחבורה וישנו בצמא את דברי רבם הגדול שפניו להבו כפני מלאך אלקים. רבי דוד ראה את המחזה הספלא ונרתע לאחוריו. הוא הרגיש כי אינו מסגל לקיים את הבטחתו לבנו וכבר פנה להשיבו לביתו.

כאן כבר לא יכול היה הילד לכלא את צערו, והוא פרץ בככי מר שהציק אליו מתוך הבית את הרבנית הצדקנית מברסק. הרבנית רחמה על הילד והציעה לו מיני מתקה, אך בכיו של הילד רק התגבר. כשפנתה הרבנית לאביו והתענינה לפשר בכיו, השיב רבי דוד כי מיחל הוא לברכה מפיו הצדיק ואין בידו למלא את רצונו.

"אם דמעות כה רבות שפך הילד כדי לזכות בברכה, בודאי מכיר הוא היטב בערכה", פסקה הרבנית ומיד נטלה את הילד והשמידה אותו לפני בעלה הדגול. המהר"ל נגער מעינו, והרבנית בקשה ממנו כי יברך את הילד.

בת שחוק קלה עלתה על פניו של הרב מברסק כאשר הניח ידו על ראשו של הילד וברכו בחס: "יהי רצון שתגדל ותהיה יהודי ירא שמים".

בהתרגשות רבה ענה הילד 'אמן' אחרי ברכתו של הרב, כשאביו ואחריו כל קהל התלמידים עונים גם הם 'אמן' בכונה, ודמעות של התרגשות שוטפות את עיניהם. היה זה מעמד נדיר ומיוחד גם בעבורם, וכך היה כי האמן נענתה מפייה מתוך אמונה שלמה בכח ברכתו של הרב שמעולם לא שבה ריקם.

שנים רבות חלפו מאז. בהשראתו ובברכתו של הרב עלה זלמנקה הקטן ונתעלה בכח ברכתו של הרב לפסגות רוחניות בלתי מצויות, עד שבכל רחבי תבל הפך הוא למופת בפרשנותו ובגאונותו המפלאה.

בהיותו כבן ארבעים וארבע שנים כבר זכה להשלים את חובתו בעולמו ועלה בחטף לגני מרומים, אך זכרו הטהור לא מש מפיהם של בני ירושלים אשר שנים רבות לאחר מכן עדין היו משיחים בגדולתו בהודת קדש.

ירושלים של מעלה ח"א עמ' 187

ובאשר תקום מן הספר, תחפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקימו. (אגרת הרמב"ם)